

Nakladatelství politické literatury 1966

*Ernst Fischer
Původ
a podstata
romantismu*

v jednotlivém, stává se mu zážitkem v celistvosti. Mužské je pojímáno jako princip stálosti, ženské jako princip proměny. Proti despotickému Bohu Otci revoltuje také Shelley; tak se řadí k proudu, který proniká kupředu a nikdy se nevrací k prameni:

*I zem i slunce, oceán a nebe,
i jaro, zima, světlo, temnoty,
bytosti živé, neživé, vše spěje
ke změně jako jedinému cíli...*

Proti ustrnulému, považujícímu se za nezvratné, proti tomu, co je pouze momentem světového procesu, který je třeba překonat, namítá Hegel: „Pravdu nemá jedno ani druhé, ale jejich pohyb.“

Se vši absurdností, která často na romantické lásce ulpívá, trvá v ní věčná snaha přesahovat samu sebe, neustálý neklid, plný nejasných předtuch a snažící se o vše, co se může stát vášní v nejvyšším slova smyslu a co je principem věčné metamorfózy, věčně ženského.

Romantický cit pro přírodu

V eseji nazvaném Dramatické umění přiznává se Diderot k divoké, bouřlivé, živelné přírodě. Dá básník, ptá se, „přednost krásy čistého a jasného dne před hrůzou temné noci, kdy přerušovaný hvízd větru se chvílemi mísí s tlumeným a nepřetržitým hučením vzdálené bouře a kdy vidí, kterak blesk zapaluje nebe nad hlavou? Dá přednost podívané na klidné moře před pohledem na rozbouřené vlny? Něměmu a studenému vzhledu paláce před procházkou mezi zříceninami? Budově postavené člověkem, místu osázenému lidskou rukou před houštím pralesa, před neznámou jeskyní v opuštěné skále? Široké vodní hladině, bazénům a vodotryskům před pohledem na vodopád, který se tříští o skály a jehož hluku v dále s hrůzou naslouchá pastýř, který své stádo vyhnal do hor?“*

V tomto novém citu pro přírodu. — krátce poté byl rozvinut a vystupňován Rousseauem — lze rozeznat společen-

* Denis Diderot, O divadle, Praha 1950, str. 196. Přel. Jana Šírková.

skou revoltu. Polský literární teoretik Jan Kott v esejí Směru vkusu u třetího stavu poukázal duchaplně na funkci krajinného obrazu načrtnutého Diderotem: „Romantická scénérie, kterou nám Diderot ukazuje, má přesně vymezené ideologické úkoly. Má být jevištěm občanské války.“ Upomíná to na slova Diderotova: „Až se ozbrojí šílenství občanské války a lidského rozumu dykami a ... krev poteče v prouděch po zemi, pak opět omládne a zazelená se vavřín Apollónův. Kdy můžeme očekávat zrození básníka? Bude to po letech velikých rozvratů a velkých neštěstí, až opět vydechnou ujařmené národy, až lidská fantazie, vyrušená strašlivými obrazy, opět učiní viditelnými věci, cizí lidem, kteří nebyli jejich svědky.“ Romantický cit pro přírodu vzniká z odporu ke všemu uspořádanému, řízenému a civilizovanému. Zážitek přírody je společensky zprostředkován. Návrat k přírodě je protestem proti dvorské, později proti průmyslové civilizaci, divoce rostoucí je stavěno proti tisovému oplocení, původní proti vyumělkovanému, urostlý „přírodní člověk“ proti člověku rozvrácenému přepýchem a přetvářkou, proti člověku zmračenému dělbou práce, útlakem a bídou. Proto je příroda zprvu považována za „dobrý“ princip v protikladu k „zlému“ principu civilizace. Arkadická, rajska příroda se ve stadiu uzrávajících revoluce mění v uvolněnou a bouřlivou přírodu, ale je stále ještě pocítována jako něco jednotného a nezkaženého, jako protiklad společnosti rozervané rozpory. Teprve hrůza z revoluce u jedněch a zklamání po všech otřesech u druhých probouzí a tříbí schopnost vidět boj protikladů i v přírodě. Děs z živlů nenávidějících „výtvar lidských rukou“ je nejen odrazem nepoddajnosti přírody, kterou se snaží zkrotit technika a průmysl, ale také měšťáckým strachem před revolucí — avšak potají, jakoby v podzemí, i tichou domluvou umělce s prastarým chaosem, který strhává vše, co už bylo uděláno. Ještě zřetelnější je rozpor v romantickém pocitu pro přírodu: Na jedné straně jde nejen o dobytí přírody vědou, jak o to žádal Bacon, ale i uměním, o stále větší rozšiřování říše člověka, jeho citu a vědomí; na druhé straně se cítí, že oddat se bezuzdně přírodě je nejen ústup z přírody do samoty (hory a lesy jako klášter nového stříhu), ale také únik do nevědomí a ničení vlastní osobnosti.

Mladý Hegel potřeboval čas od času přírodu, aby přerušila jeho „svazek s lidmi“. Utíkal se často, jak psal ve frankfurtském období: „... k této věrné matce, abych se opět

oddělil od lidí, s kterými žiji v míru, a abych se pod její ochranou ubránil jejich vlivu a zrušil s nimi svazek.“ V Anglii byla takto příroda již dříve pocítována Grayem, později ji pak Byron velebil jako ochraňující a posilující mocnost, která je protikladem společnosti.

Nejen v erotickém zážitku, ale i v zážitku z přírody šlo o znovuoživení ztracené jednoty, o spojení s nekonečným. Goethův hymnický panteismus, tento pocit Jediného-Věškerého, vyzdvihuje erós tak, jako Zeus vyzdvihl Ganyméda, jako se antická pověst vrací v duchu nové citovosti.

*Už jdu, už kráčím!
Kterým, ach, směrem?
Vzhůru! Jen vzhůru a výš!
A mraky jdou dolů,
mraky se kloní
k toužící lásce...*

Jestliže spojení s přírodou je tu táhnutím vzhůru a vzlínáním ke světlu, pak se později, v dobách temných zážitků, změní nezřídka v pád člověka do říše věcí, kde ho pohltí stav, jaký byl před vznikem lidstva. V básni Rozhodnost a nezávislost (Resolution and Independence) píše Wordsworth o setkání se starým mužem, s „nejstarším, který měl snad odedávna šedé vlasy“. Je to jakási bytost, sotva už člověk, který se vrátil do prvotního stavu:

*Obrovský balvan, jaký každý z nás
uviděl někdy trčet v pusté dáli,
kdo vzhůru vynes jej a v jaký čas,
kdo, ptáme se, měl tak mohutné svaly?
Když mlha jde, zdá se, že sám se valí.
Z hlubiny zvíře, půl ryba, půl plaz,
rozkládá na písek svůj šedý vlas.
Takový je ten muž, přírodní kouzla, čáry,
snad živý, či snad mrtvý už — a strašně
starý.*

Romantická touha po dokonalém spojení s přírodou je rozpolcena a ozářena dvojím světlem. O takové spojení se snaží lidská vůle; ale zdá se, že v přírodě působí i skryté síly, které si návrat člověka žádají — tak to aspoň

cítíme v romantickém období. Zbožštěná příroda se stává přírodou démonickou, vše živé se v ní pohybuje jako upír a Venuše s Dianou, král duchů s královnou víl vystupují s nezkrtnou vášní z lesů a hor. Všechno, čím příroda eroticky šeptá, vábí a hrozí, lze slyšet v Goethových básních:

*Zpívala, zpěv se k němu nes;
a tu byl náhle ztracen:
zpola ho stáhla, zpola kles,
už nebyl světu vrácen.**

— — —
*„Můj miláčku! vznícen jsem půvabem
tvým;
buď po dobrém půjdeš, buď násilím.“***

Tieck, Brentano, Möricke, Heine i mnozí jiní romantikové pěli o smrtící moci přírody-svůdkyně, která už nebyla jednoduše jen „dobrem“, protikladem k lidskému dílu, ale stala se — hluboce nakažena „zlem“ — lůnem rozkoše a zkázy.

Erotický mysticismus, tato nová forma „unio mystica“ v romantickém pocitu z přírody, byl Chateaubriandem smíšen s napařfémovaným křesťanstvím. Například západ slunce, vylíčený v knize Génieus křesťanství (Genie du christianisme): „...nebyl jenom Bohem, kterého jsem cítil v lesku jeho díla vznášet se nad vodami. Viděl jsem neznámou ženu a zářak jejího úsměvu... Zřekl jsem se věčnosti pro její laskání. Tušil jsem, že se chvěje za závojem vesmíru, který ukryvala před mým pohledem...“ Oproštěn od takové afektace a nasládlostí hovořil Victor Hugo o zážitku z přírody jako o překypující sexualitě:

*Duben — toť propastný sen rozkoši:
hle, gejsz pramenů a vlnů,
noc poupat, vánků, ptačích výkřiků...*

* Závěr Goethovy básně Rybář.

** Johann Wolfgang Goethe, Básně — Západovýchodní diván, Praha 1955, str. 80 (závěr básně Král duchů). Přel. Otokar Fischer.

Nepronikavěji a nejhrůzněji včlenil smrtící vášeň do přírody Keats v baladě La Belle Dame sans Merci, v tomto žalozpěvu člověka vysátého královnou víl a beznadějně skomírajícího „na chladném svahu chlumu“, kde s ní kdysi ležel:

*...V svou rusalčt mne vedla sluj
a tam jen ztrá, vzdychá jen,
tam zamk jsem divý, smutný zrak —
jej zlíbal v sen.*

*A tam jsme zdřtmli na mechu
a tam, ó běda! — snil jsem, ach,
sen poslední, ježž dal mi snít
chlumu chladný svah.*

*Já krále, prince, reky zřel,
líc na smrt zesínala všem,
křičeli: „Krásky Bezcitné
jsi otrokem!“*

*Já zřel rty tenké dokořán
zet hrůzným varováním v tmách,
já vzbudil se a viděl jen
chlumu chladný svah.*

*A proto tady prodlévám
a sám a bled tu bloudím tak,
necht uschlo stít v jezeru
a smíkl pták.**

Jestliže v této baladě je příroda vylíčena jako cosi živelného, upřího, co člověka pohlcuje, pak celým skládáním o starém námořníku (The Rime of the Ancient Mariner), jehož autorem je Coleridge, se vine příroda jako tajuplné Jediné-Veškeré, které se až absurdním způsobem mstí za každé provinění na sobě. Starý námořník je proklet a musí se stát ahasverem oceánů, bludným Holandanem, protože zabil albatrose, protože porušil mystickou celistvost přírody.

* John Keats, Básně, Praha 1928, str. 23—24. Přel. František Bíbl.